

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ГЕОГРАФІЇ

Гільберг Тетяна Георгіївна

УДК 911.3:33(477)

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ:
ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ ГОСПОДАРСТВА ТА ПРІОРИТЕТИ
ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 11.00.02 – економічна та соціальна географія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті географії Національної академії наук України

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор
Балабанов Геннадій Васильович,
Київський міжнародний університет,
завідувач кафедри країнознавства

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, професор
Заставецька Ольга Володимирівна,
Тернопільський національний університет
імені В. Гнатюка, завідувач кафедри географії України,
краєзнавства і туризму

кандидат географічних наук
Матвієнко Володимир Миколайович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, доцент кафедри економічної
та соціальної географії

Провідна установа: Чернівецький національний університет
імені Ю. Федьковича, географічний факультет,
Міністерство освіти і науки України, м.Чернівці.

Захист дисертації відбудеться 23 грудня 2005 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.163.01 в Інституті географії Національної академії наук України за адресою: 01034, м. Київ-34, вул. Володимирська, 44.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту географії Національної академії наук України (01034, м. Київ, вул. Володимирська, 44).

Автореферат розіслано 18 листопада 2005 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради,
доктор географічних наук

С.А. Лісовський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Глибокі суспільні перетворення в Україні супроводжуються зростанням актуальності проблем соціально-економічного розвитку регіонів. Важливі завдання регіонального розвитку сформульовані в статтях 119, 143 Конституції України, законах “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про Генеральну схему планування території України” тощо. Концепція державної регіональної політики передбачає запровадження стратегічного регіонального планування, яке б дозволило визначити основні довгострокові та поточні пріоритети регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. Кабінетом Міністрів України поставлено завдання розробити Державну стратегію регіонального розвитку. Вона повинна стати складовою національної системи документів зі стратегічного прогнозування і програмування соціально-економічного розвитку України та її регіонів. Універсальних “рецептів” виходу будь-якого регіону на траєкторію динамічного збалансованого розвитку немає і не може бути внаслідок того, що регіони України своєрідні за економіко-географічним положенням, історичним минулим, природними умовами та ресурсами, етнічною структурою населення, спеціалізацією господарства тощо. Тому існує гостра суспільна потреба в розробці та послідовній реалізації конкретних регіональних стратегій розвитку за участю географів, економістів, соціологів, інженерів-проектувальників, представників багатьох інших галузей науки. Наукове обґрунтування шляхів регіонального розвитку є міждисциплінарною проблемою загальнодержавного значення.

Суспільна географія має значний теоретико-методичний потенціал, здатний суттєво підвищити обґрунтованість управлінських рішень щодо ефективного використання природних, трудових, територіальних, матеріально-технічних, інтелектуальних та інших ресурсів кожного регіону держави в інтересах усієї України і певної територіальної спільності людей – мешканців регіону. Переваги саме суспільно-географічного підходу полягають у врахуванні економічного, соціального та екологічного чинників та перспектив розвитку різних за функціональним призначенням територій. Значним внеском у розробку проблеми комплексного розвитку регіонів є праці українських учених І.О. Горленко, Л.Г. Руденка, С.М. Малюка (1991), М.І. Долішнього (1991), О.В. Заставецької (1997), С.А. Лісовського (2004), В.І. Нудельмана (1990), М.М. Паламарчука, О.М. Паламарчука (1998), М.Д. Пістуна (1996), В.А. Поповкіна (1993), Д.М. Стеценка (2000), О.Г. Топчієва (1997) та інших. Важлива роль у дослідженні проблем регіонального розвитку належить іноземним фахівцям: М.К. Бандману (РФ) (1977), О.Г. Гранбергу (РФ) (2000), Е. Куклінські (Польща) (1997), П. Нійкампу (Нідерланди) (1997), М. Портеру (США) (1998), А.М. Лаврову (РФ), В.Ю. Шувалову (РФ) (1997) та ін.

Водночас рівень вивченості цієї проблеми ще не задовольняє суспільних потреб. Необхідний пошук придатних для наших умов кращих моделей вітчизняного та іноземного досвіду

регіонального розвитку. Насамперед науково обґрунтовані рекомендації необхідні органам управління проблемних регіонів.

Хмельницька область характеризується недостатнім рівнем соціально-економічного розвитку, що значно поступається регіонам-лідерам. Валова додана вартість (ВДВ) у розрахунку на одну особу за 2003 р. у Хмельницькій області становила 3 337 грн. Це на 40,3% нижче від середнього показника по Україні (20 місце серед 27 регіонів держави). Область характеризується високим рівнем безробіття і прихованої трудової міграції. Значним внеском у суспільно-географічні дослідження Хмельницької області є роботи Т.Б. Заставецького (2003), І.Є. Журби (2002), Л.Ф. Жовнір (1978). У той же час слід констатувати недостатню увагу вітчизняних економіко-географів до розвитку регіону: відсутні профільні кафедри у вищих навчальних закладах. Усе це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою теми науково-дослідної роботи відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України “Трансформація структури господарства регіонів України і розробка географічних основ регіональної соціально-економічної політики держави” (номер держреєстрації 0199U000479). Результати дисертаційного дослідження увійшли до колективної монографії Інституту географії НАН України за цією темою. Особистий внесок здобувача полягає в порівняльній оцінці соціально-економічного розвитку адміністративних районів Хмельницької області.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження – поглибити суспільно-географічні засади регіонального розвитку, розглядаючи структурну перебудову господарства як важливий засіб досягнення цілей збалансованого розвитку регіону; обґрунтувати практичні рекомендації щодо пріоритетів збалансованого розвитку Хмельницької області на перспективу.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких **завдань**: 1) узагальнити науковий доробок у галузі управління регіональним розвитком, розвинути теоретико-методичні засади суспільно-географічного дослідження регіонального розвитку за рахунок використання переваг стратегічного планування і кластерної моделі організації територіальних господарських зв'язків; 2) виявити місце Хмельницької області в господарстві України, оцінити дію зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на розвиток області тепер і впливатимуть у майбутньому; 3) дати оцінку трансформації структури господарства Хмельницької області за роки незалежності України; 4) визначити ключові проблеми розвитку регіону, “вузькі місця” у використанні місцевого потенціалу; 5) обґрунтувати пріоритетні напрямки збалансованого розвитку Хмельницької області на перспективу.

Об'єктом дослідження є господарський комплекс Хмельницької області, **предметом** –

теоретико-методичні засади і практичні аспекти реформування галузевих і територіальних пропорцій господарства, переходу регіону на шлях збалансованого розвитку.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою роботи є принципи положення теорії суспільної географії, засади сталого або збалансованого розвитку людства. У дисертації використані загальнонаукові (системний підхід, структурний і порівняльний аналіз та ін.) і спеціальні методи дослідження (картографічний, статистичний, районування та ін.). Зокрема, для оцінки галузевої структури господарства регіону провідним був статистичний метод, територіальної структури – методи районування, картографічний і статистичний.

Наукова новизна дисертаційної роботи:

- удосконалено суспільно-географічні засади збалансованого регіонального розвитку шляхом розкриття п'яти його найважливіших складових (економічне зростання, прогресивний тип трансформації структури господарства, поступ у розвитку соціуму, покращання екологічної ситуації та дотримання вимог екологічної безпеки, забезпечення гармонійного просторового розвитку), а також використання кластерної моделі організації територіальних господарських зв'язків з метою забезпечення ефективної взаємодії підприємств та організацій області;
- розкрито можливості стратегічного планування як одного з інструментів реалізації державної регіональної політики і водночас важливого засобу впровадження у практику результатів суспільно-географічних досліджень;
- оцінено дію зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на розвиток господарства Хмельницької області;
- виявлено специфіку трансформації структури господарства Хмельницької області в умовах переходу до ринкової економіки;
- розроблено серію картографічних моделей провідних галузей господарства з метою оцінки раціональності їх розвитку і розміщення в межах області;
- виявлено ключові проблеми розвитку регіону, обґрунтовано основні напрямки збалансованого розвитку Хмельницької області на перспективу.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертаційній роботі наукові результати і рекомендації спрямовані на вдосконалення управління регіональним розвитком. Зокрема, вони використані для обґрунтування перспектив соціально-економічного розвитку Хмельницької області до 2010 р. (довідка Управління економіки Хмельницької обласної державної адміністрації №08-03/1018 від 16.09.2003 р.).

Наукові розробки автора використовуються при викладанні курсів “Розміщення продуктивних сил” і “Регіональна економіка” у Хмельницькому національному університеті (довідка №15/1 від 27.08.2004 р.).

Окремі положення дисертації використовуються на курсах підвищення кваліфікації вчителів

географії Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка №287 від 03.10.2004 р.).

Особистий внесок здобувача. Запропоновано авторське тлумачення категорії “збалансований регіональний розвиток”. Структурна перебудова господарства розглядається як важливий засіб досягнення цілей збалансованого розвитку регіону. Удосконалено теоретико-методичні засади суспільно-географічного дослідження регіонального розвитку за рахунок використання таких інструментів, як стратегічне планування і кластерна модель організації територіальних господарських зв’язків. Обґрунтовано пріоритетні напрямки збалансованого розвитку Хмельницької області на перспективу, розкрито можливості вдосконалення галузевої і територіальної структури господарства регіону. Сукупність отриманих результатів належить особисто автору і є його науковим доробком. Особистий внесок здобувача у наукових працях, виданих у співавторстві, розкритий у списку опублікованих праць.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи доповідались, обговорювались та були опубліковані у матеріалах ІХ з’їзду Українського географічного товариства (22-26.09.2004, м. Чернівці), Всеукраїнської науково-практичної конференції “Актуальні проблеми розвитку економіко-географічної науки і освіти в Україні” (11-12.12.2003, м. Київ), ІV Міжнародної науково-практичної конференції “Проблеми обліку, аудиту та економічного аналізу за умов стабілізації економіки України” (12-13.12.2003, м. Хмельницький), обласної науково-практичної конференції “Хмельниччина: минуле, сучасне, майбутнє” (19.09.2002, м. Хмельницький).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано десять наукових праць загальним обсягом 4,1 авт. аркуша, у тому числі три статті у фахових виданнях. Дві роботи опубліковані у співавторстві.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

Дисертаційна робота викладена на 239 сторінках тексту, включаючи 32 рисунки, 13 таблиць, а також 7 додатків. Список використаної літератури нараховує 123 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі дисертації дістало подальший розвиток тлумачення наукової категорії “збалансований регіональний розвиток”. Виявлено напрямки використання кластерної моделі організації територіальних господарських зв’язків для забезпечення ефективної взаємодії підприємств та організацій регіону. Схарактеризовано можливості стратегічного планування як одного з інструментів реалізації державної регіональної політики і водночас важливого засобу

впровадження у практику результатів суспільно-географічних досліджень.

Перетворення України на демократичну державу з соціально орієнтованою ринковою економікою та навколишнім природним середовищем високої якості можливе лише за умови гармонізації відносин між центром і регіонами, активної та ефективної регіональної політики. Стаття 132 Конституції України зазначає: “Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій”. Таким чином, категорія ”збалансований соціально-економічний розвиток регіонів” визнана суспільно важливою, вона увійшла до багатьох правових актів держави, широко обговорюється в науковій літературі.

Ключовим терміном, що несе особливе змістовне навантаження, є “розвиток”. На відміну від терміна “функціонування” він *характеризує поступове накопичення якісних змін в організації об’єкта, закономірну спрямованість кількісних та якісних перетворень у часі-просторі*. Невід’ємною складовою розвитку суспільства є розвиток регіонів. Для характеристики процесу регіонального розвитку доцільно використати спеціальний категоріальний апарат. Елементами останнього є поняття “рівень регіонального розвитку” (стартовий, на поточний момент, на період, що прогнозується), “темпи регіонального розвитку” (високі, середні, низькі), “аспекти регіонального розвитку” (соціальний, економічний, екологічний), “тип або якість регіонального розвитку” (збалансований чи гармонійний, із певними ознаками збалансованості, незбалансований) та ін. Зростає кількість прихильників трактування регіонального розвитку з позицій глобальної конкуренції (Е. Куклінські, М. Портер, Дж.Р. Куадрато-Рура). Є вагомі підстави стверджувати, що поступово формується нова концепція збалансованого регіонального розвитку.

Авторське тлумачення категорії “збалансований регіональний розвиток” стосовно умов сучасної України охоплює п’ять принципових складових (у дужках наведено найважливіші індикатори):

– *економічне зростання* (приріст ВДВ регіону відносно попереднього періоду за умови використання порівняних цін);

– *прогресивний тип економічних трансформацій* (про якість розвитку економіки регіону свідчать, перш за все, такі структурні зрушення: зростання частки сфери послуг; збільшення частки обробної промисловості порівняно з видобувною; випереджальні темпи розвитку високотехнологічних наукоємних промислових виробництв; підвищення продуктивності сільського господарства за рахунок впровадження інтенсивних технологій тощо);

– *позитивні зміни в розвитку соціуму* (зменшення захворюваності та смертності населення, зростання тривалості життя, освітнього рівня населення та підвищення якості навчання, зменшення

безробіття, скорочення масштабів небажаної міграції, зростання рівня доходів населення, зменшення частки населення, яке живе за межею бідності тощо);

– *покращання екологічної ситуації та дотримання вимог екологічної безпеки* (зниження ресурсо- та енергоємності виробництва; поліпшення якості питної води та забезпечення доступу до неї; зменшення забруднення повітря, ґрунтів, внутрішніх вод та інших компонентів природних комплексів; збереження біорізноманіття; розвиток мережі природно-заповідних територій; захист сільськогосподарських угідь від ерозії та ін.);

– *забезпечення гармонійного просторового розвитку* (зміцнення провідних міст регіону як полюсів зростання; покращання транспортної інфраструктури та інфраструктури зв'язку; зростання транспортної доступності міських поселень для населення периферійних районів; використання можливостей міжнародних транспортних коридорів для реалізації транзитного потенціалу території; інтенсифікація внутрішніх економічних і соціальних зв'язків; стимулювання міжрегіональної співпраці для вирішення спільних проблем та ін.).

Головним джерелом економічних ресурсів для підвищення рівня життя населення України і зниження рівня антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище є перехід до стратегії тривалого економічного зростання, звуження тіньового сектора економіки, покращання позицій держави у світовому конкурентному середовищі. Саме тому проблеми структурної трансформації господарства України та її регіонів виходять на перший план.

Правильно обрані напрямки структурної перебудови господарства регіону є головним засобом досягнення цілей збалансованого розвитку. Категорія “трансформація структури господарства регіону” розкриває зміну в часі основних кількісних пропорцій між різними формами власності, галузями, секторами або видами економічної діяльності, формами територіальної організації господарства регіону під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників політичного, соціально-економічного, природного та демографічного характеру.

Концепція економічного зростання лауреата Нобелівської премії С. Кузнеца стала теоретичним підґрунтям гіпотези про зв'язок між економічним зростанням і якістю навколишнього середовища. Аналогічно кривій залежності між прибутком і нерівністю С. Кузнеца у 90-х роках ХХ ст. багато дослідників у різних країнах світу спробували довести реальність “екологічної кривої Кузнеца”. Прибічники цієї гіпотези стверджують, що на високому рівні розвитку економіки відбуваються структурні зрушення в бік розвитку інформаційних галузей і послуг, появи більш ефективних технологій і підвищення попиту на якісне навколишнє середовище. Усе це зумовлює поліпшення екологічної ситуації. Порівняльний аналіз результатів 32 досліджень учених різних національних наукових шкіл, присвячених гіпотезі “екологічної кривої Кузнеца”, наводить професор Т. Панайоту з Гарвардського університету (2003). Учений виокремлює три чинники впливу на навколишнє середовище: 1) масштаби економічної діяльності; 2) склад чи структуру

економічної діяльності; 3) вплив доходів на попит і пропозицію щодо заходів у боротьбі із забрудненням.

Розвиваючи ці ідеї, ми спробували схарактеризувати варіанти гіпотетичного зв'язку між економічним зростанням та якістю навколишнього середовища для умов регіонів України – держави з перехідною економікою: а) економічна криза – підприємства зупиняються – якість навколишнього природного середовища покращується; б) економічне зростання – структура господарства традиційна або погіршується на користь екофобних галузей – збільшується рівень забруднення навколишнього природного середовища; в) економічне зростання за умов активної структурної політики на користь екофільних наукоємних галузей і сфери послуг – якість навколишнього природного середовища покращується. Необхідно якомога швидше перейти від варіанта **б** до варіанта **в**.

Процес подолання глибокої трансформаційної кризи в Україні надає своєрідних рис регіональному розвитку на рівні адміністративної області. Міра відкритості регіону обласного рангу значно вища, ніж держави загалом. Область залежить від рішень вищих органів державної влади, якості та обґрунтованості цих рішень. Становлення незалежної України, лібералізація цін, хаотичні зміни нормативно-правової бази, “прихвати́зація”, розвиток ринкової інфраструктури, гіперінфляція утворили абсолютно нову систему координат для всіх регіонів держави. Колись стабільні структурні пропорції господарства регіонів України за роки ринкових реформ швидко і стихійно змінилися. Водночас якісний менеджмент регіонального розвитку, раціональне використання місцевого потенціалу здатні максимізувати позитивні ефекти зовнішніх впливів і мінімізувати негативні ефекти таких впливів. Потрібна копійка послідовна робота щодо формування нової прогресивної структури господарства кожного регіону України.

Важливим і складним питанням територіальної організації господарства регіону обласного рангу є господарські зв'язки (внутрішні й зовнішні). В умовах ринку вони дуже динамічні, не всі підприємства погоджуються їх “розкривати”, проте тут криються значні резерви підвищення ефективності регіональної економіки. Тому така увага у світі приділяється кластерній моделі організації територіальних господарських зв'язків.

З теоретичної точки зору кластер є різновидом виробничо-територіальних систем, де взаємодіють підприємства послідовних стадій технологічного процесу (від виробництва сировини – до випуску готової продукції). На це звертають увагу Л.Г. Руденко (2002), І.В. Пилипенко (2004). Суттєвий внесок у розробку проблем формування і розвитку виробничо-територіальних систем різної спеціалізації зробили П.А. Бакланов (1986), К.І. Іванов (1975), М.М. Паламарчук (1998), О.І. Шаблій (1976) та ін. Значним внеском у теорію кластерів є роботи А. Маршалла (1961), С. Чамански (1976), М. Портера (1998), Л. Янга (1995) та ін. Змістовний аналіз кластерної організації господарських територіальних зв'язків у різних країнах світу містить монографія

С.І. Соколенка (2002). Зокрема, цей автор підкреслює складність та актуальність двох взаємопов'язаних проблем кластерного аналізу: 1) визначення або розпізнавання кластерів; 2) класифікації кластерів.

Як можливий варіант вирішення однієї з проблем – ідентифікації кластера – пропонуємо поєднати теоретичну матричну модель і практично зорієнтовану методику анкетного обстеження певного кластера на рівні регіону обласного рангу. Автором дисертації запропонована методика анкетного обстеження кластерів. Ця методика апробована під час проведення польових суспільно-географічних досліджень кластерів Хмельницької області. Ключові характеристики кожного кластера розкриває спеціальна анкета. Досвід автора свідчить про значний інтерес, виявлений до змісту анкети з боку органів державної влади на рівні області, а також учасників кластерів. Водночас цей досвід виявив небажання частини учасників кластера “розкривати” комерційну таємницю техніко-економічного характеру. Багато учасників кластера позитивно оцінили зміст анкети, але погодилися її реально заповнити і використати лише в межах кластера (тобто “для внутрішнього використання”). Зміцнення позицій кластера на ринку, зниження податкового тиску на виробника, суспільна підтримка кластерної моделі регіонального розвитку з часом призведуть до пом'якшення зазначеної проблеми.

Дискусійним залишається питання щодо класифікації кластерів. На нашу думку, в умовах України особливо важливо розрізняти типологічні групи кластерів за такими якісними ознаками:

1) *реальність функціонування*: а) такі, що працюють і реально отримують конкурентні переваги за рахунок взаємодії між учасниками; б) приховані або потенційні, тобто такі, що не працюють, але в регіоні зосереджена група підприємств та установ зі сприятливими передумовами для розвитку кооперації та інших видів співробітництва між собою;

2) *сфера або вид економічної діяльності*: а) кластери, що діють переважно у сфері виробництва товарів; б) кластери, що діють переважно у сфері виробництва послуг; в) високотехнологічні кластери, тобто такі, що зосереджують діяльність в інноваційній сфері на базі потужних науково-дослідних інститутів та університетів;

3) *масштаб діяльності та роль в економіці регіону*: а) стратегічно важливі, що визначають спеціалізацію регіону в територіальному поділі праці; б) такі, що зорієнтовані переважно на задоволення потреб регіонального ринку;

4) *динаміка розвитку*: а) динамічні, з високими темпами зростання обсягів реалізації продукції, нових робочих місць, прибутку тощо; б) такі, що стабільно працюють, утримують певну частку ринку впродовж значного періоду; в) кризові або такі, що втрачають своє місце на ринку.

Одним з інструментів реалізації нової регіональної політики держави є стратегічне планування. *З точки зору географа, стратегічне планування є процесом розробки і реалізації системи заходів, здатних перевести суспільно-територіальний комплекс з його сучасного стану в*

бажаний, тобто на рейки динамічного збалансованого розвитку. У стратегії з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, оцінки конкурентних переваг, обмежень і проблем розвитку кожного регіону визначаються першочергові завдання розвитку регіону, скоординовані дії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямовані на реалізацію визначених завдань, та критерії їх вирішення.

З урахуванням отриманих попередниками результатів розкриємо авторське бачення етапів дослідження та їх змісту з точки зору використання теоретико-методичного потенціалу суспільної географії для обґрунтування переведення регіону на рейки збалансованого розвитку. Пропонується поділити процес дослідження на шість етапів: 1) загальна характеристика регіону; 2) оцінка особливостей географічного положення регіону; 3) аналіз природно-ресурсного потенціалу і можливостей раціоналізації природокористування; 4) виявлення тенденцій соціально-демографічного розвитку регіону та змін на ринку праці; 5) оцінка динаміки розвитку та структури господарства регіону, виявлення “вузьких місць”; 6) визначення пріоритетів і стратегічних цілей динамічного збалансованого розвитку регіону на перспективу.

Враховуючи тему дисертації, зупинимось докладніше на оцінці динаміки розвитку та структури господарства регіону. Для висвітлення питання про загальноекономічну динаміку регіонального розвитку використовується показник ВДВ, у тому числі – в розрахунку на одну особу. Визначаються частка і місце регіону в Україні за цим показником. Доцільно також порівняти з Україною темпи росту виробництва продукції промисловості, сільського господарства, інвестицій в основний капітал у регіоні за весь період, обраний для аналізу. Наприклад, темпи росту відносно попереднього року розраховуються за формулою: $K = ВДВ_t / ВДВ_{t-1}$; темпи росту стосовно базового року за формулою: $K = ВДВ_t / ВДВ_0$.

Поняття “структура” розкриває внутрішню будову господарства, його найсуттєвіші пропорції в інституційному, галузевому, функціональному і територіальному аспектах. Розвиваючи власні ідеї щодо методичних засад суспільно-географічного дослідження структурних змін господарства, пропонуємо алгоритм дій (рис. 1.1).

Тривалий період за радянських часів і за часів суверенної України – 1991-2001 рр. – аналіз галузевої структури господарства спирався на Загальний класифікатор галузей народного господарства (ЗКГНГ). З 2001 р. структурний аналіз господарства вперше почав проводитись за Класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД). Це суттєво ускладнює порівняння галузевої структури господарства регіону за тривалий період, оскільки руйнує послідовність динамічних рядів спостережень на єдиній методологічній основі.

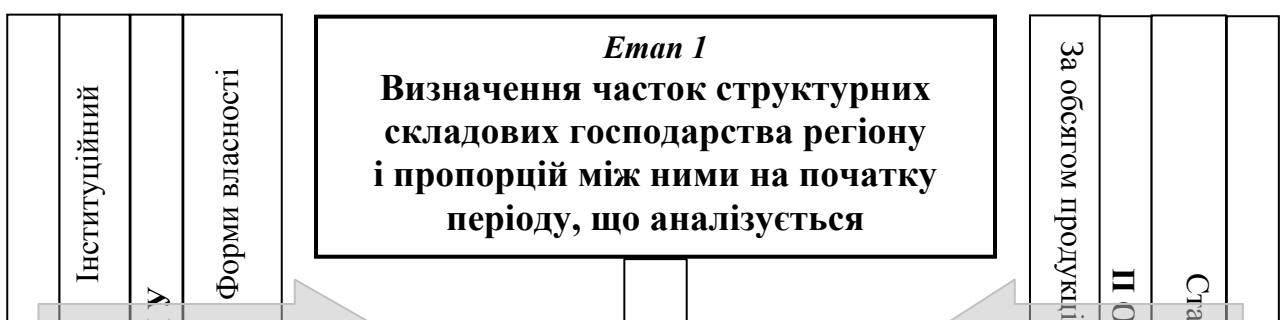

Рис.1. Алгоритм суспільно-географічного дослідження структурних змін господарства регіону

За допомогою даних державної статистики про обсяги продукції (робіт, послуг) підприємств, кількість зайнятих у господарстві, вартість основних засобів визначається питома вага галузей або видів економічної діяльності відносно всього господарського комплексу регіону за період, що

досліджується. Наприклад, для цього використовується формула: $K = KZ_{it}^r / KZ_{et}^r$, де в чисельнику – кількість зайнятих у галузі i регіону r у році t , а в знаменнику – кількість усіх зайнятих в економіці e регіону r у році t . Як правило, виникає потреба в аналогічних розрахунках для визначення питомої ваги підгалузей щодо певної галузі господарства регіону. Про масштаби структурних зрушень свідчить різниця між частками галузі (підгалузі) у господарстві регіону за останній рік спостереження і за базовий рік. Важливо також визначити темпи або інтенсивність структурних зрушень. З цією метою різницю між частками ділять на тривалість періоду спостережень у роках.

Із теоретичної точки зору вузловим питанням аналізу галузевої структури господарства регіону є визначення вектора структурних зрушень (у прогресивному чи регресивному напрямку відбуваються зміни). Своєрідну систему координат дозволяють створити сучасні наукові уявлення про технологічні уклади світової економіки. В Україні панівні позиції займають третій і четвертий технологічні уклади, а частка п'ятого технологічного укладу (електроніка, інформатика, авіаційна і ракетно-космічна промисловість, хіміко-фармацевтична промисловість, поліграфічна промисловість та ін.) незначна. Тому зростання у 90-ті роки часток паливної, електроенергетичної, металургійної промисловості слід однозначно кваліфікувати як регресивні зміни в галузевій структурі господарства. В умовах вкрай обмежених фінансових і матеріально-технічних ресурсів наукоємні галузі економіки деградували, зазначені ресурси пішли у виробництва застарілих технологічних укладів. Така політика нездатна забезпечити конкурентоспроможність національної і регіональної економіки на світових ринках.

Наступним важливим напрямком аналізу господарства регіону є вивчення *функціональної структури*, тобто пропорцій між галузями спеціалізації, допоміжними та обслуговуючими. Виявлення галузей спеціалізації традиційно базується на розрахунках ряду коефіцієнтів (душового виробництва, локалізації, ефективності спеціалізації, міжрайонної товарності). Разом узяті, ці коефіцієнти дозволяють достатньо точно визначити провідні галузі, які беруть активну участь у загальнодержавному та міжнародному поділі праці.

Ще одним аспектом аналізу структурних змін господарства регіону є *територіальний*. У такому разі в центрі уваги опиняються динаміка і характер зрушень між елементами територіальної структури господарства: інтегральними та галузевими районами, вузлами, центрами і пунктами або адміністративними районами та містами. Головним прийомом аналізу є порівняння питомої ваги певного елемента територіальної структури господарства в регіоні за різні роки. Якщо впродовж кількох років питома вага певного району або вузла зменшується, потрібно з'ясувати причини такого явища, розробити “методи лікування”, інакше ця територія може набути рис депресивної.

Доцільно також виявити ядра економічного зростання; з'ясувати, чи відповідає їхня спеціалізація наявним природним, трудовим, територіальним ресурсам; визначити ступінь диверсифікації економічної бази. Навіть потужні, але вузькоспеціалізовані економічні вузли в

умовах зміни ринкової кон'юнктури є дуже вразливими. Обов'язково слід взяти до уваги “наведені ефекти”, тобто вплив географічно близьких ядер зростання у сусідніх регіонах.

Органи управління регіоном повинні сприяти виправленню накопичених структурних деформацій, поступовому згортанню ресурсо- та енергоємних виробництв застарілих технологічних укладів, зростанню питомої ваги наукоємних високотехнологічних галузей, реструктуризації економіки монофункціональних міст і районів. Усілякої підтримки вимагають ті галузі та підгалузі господарства регіону, продукція яких користується попитом на вітчизняному та світовому ринках. Для остаточного діагнозу стартових умов розвитку до початку реалізації стратегічного плану доцільно використати SWOT-аналіз. Результати попередніх етапів дозволяють сформулювати генеральну мету (модель) розвитку регіону, визначити його стратегічні цілі та пріоритети в перспективі. Досягнення генеральної або глобальної мети можна забезпечити за допомогою побудови “дерева цілей”. Це означає ієрархічну декомпозицію цілей. Генеральна мета розбивається на стратегічні цілі, вони, у свою чергу, – на оперативні цілі, а останні – на конкретні завдання.

У другому розділі дисертації оцінено місце Хмельницької області в економіці сучасної України, визначено вплив природно-ресурсного та екологічного чинників на розвиток господарства регіону.

Рівень економічного розвитку Хмельниччини нижче від середнього по Україні. Частка регіону в загальній чисельності населення держави становить 2,9% (2003 р.). Водночас область зосереджує лише 1,9% ВДВ, 1,3% промислового виробництва; 4,3% продукції сільського господарства, 2,1% випуску товарів народного споживання; 0,6% вартості експорту і 0,5% імпорту товарів; 0,5% прямих іноземних інвестицій від України загалом. Частка регіону в економіці держави у 2003 р. була особливо значною у виробництві електроенергії (4,3%), ковальсько-пресових машин (16,0%), силових трансформаторів (14,7%), шнурів освітлювальних (15,8%), окремих видів спецтехніки військового призначення, цементу (15,4%), гіпсу (6,3%), консервів (8,5%), цукру (4,3%) тощо.

Важливе значення має транзитне положення Хмельницької області на транспортних шляхах між країнами ЄС, західними районами України і Росією, а також між чорноморськими портами, західноукраїнськими областями і країнами Центральної та Східної Європи. Такими магістральними шляхами є дві залізниці, чотири автодороги, три газопроводи широтного простягання (“Союз”, Уренгой-Помари-Ужгород, Дашава-Київ), нафтопровід “Дружба”, лінія електропередачі Вінниця-Альбертірша (Угорщина). Новий нафтопровід Одеса-Броди проходить через територію області з південного сходу на північний захід. З півночі на південь область перетинають залізниці та ряд автошляхів, які дають вихід на Білорусь і країни Балтії, Молдову і країни Південно-Східної Європи. Зручність географічного положення області зумовлена близькістю до Молдови (10 км по

прямій лінії), Румунії (24 км) і Польщі (165-240 км). Це полегшує доступ продукції підприємств Хмельницької області на ринки вищевказаних країн. У перспективі транспортно-географічне положення Хмельницької області покращиться завдяки створенню в Україні міжнародних транспортних коридорів. Два автобани міжнародного класу А1 пройдуть від західного до східного кордону України територією області. Виникнуть зони стимулюючого впливу на розвиток прилеглих територій у вигляді смуг уздовж цих магістралей.

Важливою передумовою розвитку суспільно-територіального комплексу регіону є значний природно-ресурсний потенціал. Мінерально-сировинні ресурси Хмельницької області (граніт, каолін, вапняк, пісковик, пісок, гіпс, глини, мінеральні води та ін.) створюють надійну основу для стабільного розвитку промисловості будівельних матеріалів, організації виробництва екологічно чистих мінеральних добрив та кормових домішок для тваринництва, дозволяють забезпечити потреби у карбонатній сировині для цукрової промисловості. Загальнодержавне значення мають родовища лікувальних мінеральних вод Сатанівських Товтр, що створює сприятливі умови для нарощування потужностей санаторно-курортного господарства. Розвиток АПК спирається на використання родючих чорноземів (типових, опідзолених, глибоких), а також сірих опідзолених ґрунтів. Із біологічних ресурсів найбільше значення для господарської діяльності мають ліси (13,7% території області). Основні лісові площі зосереджені у північній поліській частині регіону. Експлуатаційна цінність лісового фонду зумовлена складом порід (сосна, дуб, бук, граб, ясен, липа, клен та ін.). Зростає природоохоронна та рекреаційна цінність лісів І групи.

Загалом стан навколишнього природного середовища в регіоні покращився, що зумовлено зупинкою частини підприємств або неповним використанням виробничих потужностей. Частка області в Україні за площею природоохоронних територій зростає, а за обсягами викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря і скидання забруднених стічних вод – зменшується. Для підвищення ефективності природокористування необхідні: грамотна і надійна експлуатація техногенно небезпечних об'єктів (зокрема, ХАЕС, чотирьох малих ГЕС, об'єктів, де зберігаються та застосовуються аміак, хлор, нафтопродукти та ін.); створення сучасного полігону для зберігання і переробітку промислових токсичних відходів; покращання роботи очисних споруд (особливо на ВАТ “Подільський цемент”); збереження та відтворення родючості ґрунтів; рекультивация території колишніх військових об'єктів тощо.

Третій розділ дисертації розкриває суть і причини негативних соціально-демографічних процесів. Тривалий час чисельність населення регіону скорочується. “Вага” від’ємного природного приросту як чинника скорочення населення становить 85,0%, а від’ємного сальдо міжрегіональної та міждержавної міграції – 15,0%. Від’ємний природний приріст спостерігається в усіх адміністративно-територіальних одиницях, окрім міста атомників Нетішина. Особливо загрозливі показники від’ємного природного приросту властиві сільському населенню. Така демографічна

ситуація зумовлена глибокою соціально-економічною кризою 90-х років, деформаціями статеві-вікової структури населення, зростанням кількості розлучень, низькою якістю медичного обслуговування тощо.

Набула нечуваних масштабів нелегальна трудова міграція. Низький рівень доходів населення, високий рівень безробіття спонукають значну частину населення до пошуку роботи за кордоном. Якщо на початку 90-х років зовнішні міграційні потоки формувалися переважно з країнами близького зарубіжжя, то тепер – з більш як 30 країнами світу (Росія, Ізраїль, США, Німеччина та ін.). За останні роки серед усіх категорій мігрантів зростає частка українців (93,0 % усіх прибулих і 90,5 % усіх вибулих). Міграційні втрати негативно впливають на статеві-вікову структуру населення, трудовий та інтелектуальний потенціал області, оскільки мігрує переважно добре освічене населення у працездатному віці. З метою зменшення міграційних втрат населення необхідно підвищити рівень оплати праці, створювати нові робочі місця, розвивати малий і середній бізнес. Водночас це сприятиме зростанню ємності споживчого ринку регіону.

Триває процес “старіння” населення області. За останній міжпереписний період (1989-2001 рр.) частка населення у віці до 20 років скоротилась з 27,5% до 24,7 %, а частка населення у віці старшому від працездатного зросла з 25,0% до 26,0%. Значно гірші вікові характеристики властиві сільському населенню. Зазначені тенденції свідчать про те, що зменшення чисельності населення Хмельницької області триватиме й надалі. У найближчі шість-сім років це суттєво вплине на скорочення мережі дошкільних і шкільних навчальних закладів, зростуть потреби у медичних послугах з боку осіб похилого віку.

Для регіону характерна гостра ситуація на ринку праці. Кількість працюючих тривалий час скорочується. Рівень безробіття за методологією МОП (13,0%) значно перевищує середньоукраїнський показник. Найвищий рівень безробіття у Старокостянтинівському та Шепетівському районах. Пропозиція робочої сили перевищує попит у середньому у вісімнадцять разів. Повільно зменшується кількість працівників, які перебували у відпустках за ініціативою адміністрації без збереження заробітної плати та в умовах неповного робочого часу. Тільки динамічне економічне зростання здатне підвищити попит на робочу силу. Продовжуючи підтримку безробітних, необхідно зробити акцент на стимулюванні розвитку підприємництва, збільшити масштаби програм підготовки і перепідготовки незайнятих та безробітних.

У четвертому розділі дисертації виявлено сучасні тенденції структурних зрушень господарства Хмельницької області. Показано, що зазначені зміни зумовлені впливом двох груп чинників: зовнішніх і внутрішніх. Визначальну роль відіграє утворення і становлення України як суверенної держави, реалізація її стратегічних цілей. Глибока соціально-економічна криза 90-х років негативно вплинула на розвиток усіх регіонів України. Збільшення відкритості української економіки, зростання конкуренції виявили технологічне відставання багатьох підприємств

Хмельницької області, низьку якість продукції, брак сучасних менеджерів, відставання об'єктів і мереж інфраструктури. Тому інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток взаємовигідної співпраці з країнами СНД є важливим чинником структурних змін господарства Хмельницької області. Паралельно діють внутрішні чинники: природні та соціально-економічні. На перший план виходить вимога ефективного використання внутрішнього потенціалу регіону.

Економічні реформи та соціально-політичні перетворення в країні суттєво змінили структуру господарства Хмельницької області в інституційному аспекті. Після роздержавлення більшість об'єктів перейшло до колективної форми власності. У загальному обсязі промислового виробництва регіону її частка зросла за період 1992-2003 рр. у 1,4 раза. Недержавний сектор є провідним у будівництві, торгівлі, сільському господарстві. З'явилося понад 5 тис. суб'єктів малого підприємництва. Але соціально-економічні результати інституційних перетворень ще не відповідають запитам та очікуванням суспільства.

В економіці області відбулася різка зміна міжгалузевих пропорцій. Частка зайнятих у промисловості скоротилась у 1,4 раза, будівництві – у 2,4 раза. У той же час на 13,5% зросла частка зайнятих у сільському господарстві, у 2,4 раза – в апараті органів державного і господарського управління, що заслуговує на негативну оцінку. Для структурних пропорцій господарства регіону характерні провідні позиції галузей, що виробляють товари. Їхня частка у ВДВ становить 59,5% (у тому числі промисловість – 27,7%, будівництво – 6,2%, сільське господарство – 24,5%). Частка сфери послуг становить 40,5%. З 2000 року індекси фізичного обсягу ВДВ у розрахунку на одну особу зростають, що свідчить про поступовий вихід з кризи.

Основні зрушення галузевої структури промисловості Хмельницької області за 1991-2002 рр. полягають у різкому зростанні частки електроенергетики (у 8 разів) і водночас скороченні часток машинобудування (у 2,3 раза), легкої (у 14 разів), лісової, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості (у 3,4 раза). Зазначені зміни мають характер диспропорцій. Наслідком структурних деформацій стало погіршення конкурентних позицій промислового комплексу області на національному та міжнародному рівнях.

Необхідно подолати тенденцію старіння, руйнування та зменшення основного капіталу машинобудування, сприяти інноваційному розвитку і технологічній модернізації провідних підприємств (ВО “Новатор”, ВАТ “Темп”, ВАТ “Катіон”, ВАТ “Термопластавтомат”, ЗАТ “Преттль-Кабель-Україна” та ін.), нарощувати випуск високотехнологічної продукції на підприємствах ВПК, сприяти створенню міжрегіонального кластера у сільськогосподарському машинобудуванні. Запуск другого і добудова третього та четвертого блоків ХАЕС зміцнять енергетичну базу області, а також усієї України, створять можливості для збільшення експорту електроенергії. Доцільно нарощувати рівень використання виробничих потужностей у тих галузях, які орієнтовані на місцеву сировину (харчова, промисловість будівельних матеріалів,

виробництво мінеральних добрив, лісова, деревообробна та целюлозно-паперова промисловість) або здатні задовольняти попит мешканців області на споживчі товари (легка промисловість).

Провідною тенденцією структурних змін у сільському господарстві Хмельницької області стало зростання частки особистих селянських господарств у загальній площі сільськогосподарських угідь (37,0% у 2002 р.) і виробництві продукції галузі (66,0% у 2002 р.). Ця тенденція зумовлена глибокими перетвореннями відносин власності на селі, земельною реформою. Проте збільшення виробництва в особистих селянських господарствах виявилось нездатним компенсувати великі втрати обсягів виробництва у сільськогосподарських підприємствах. У результаті позиції Хмельниччини на агропродовольчому ринку України суттєво послабли. Впродовж тривалого періоду першу позицію серед галузей сільського господарства тримає рослинництво (56,0-58,0 % від загального обсягу сільськогосподарського виробництва). Підстав суттєво змінювати спеціалізацію сільського господарства регіону немає. Необхідно збільшити обсяги виробництва за рахунок ефективних землевласників і землекористувачів, розвивати фермерство, спеціалізацію та кооперування сільськогосподарського виробництва, подолати диспропорції між наявними потужностями цукрової, плодоовочеконсервної, молочної, м'ясної промисловості та недостатніми обсягами виробництва сільськогосподарської сировини.

Тривала інвестиційна криза гальмує активну структурну політику інноваційного типу. Дефіцит інвестиційних ресурсів супроводжується їх спрямуванням на обмежені території (обласний центр – 26,4% від загального обсягу освоєних інвестицій, місто атомників Нетішин – 18,5%, м. Кам'янець-Подільський – 6,3%). Усі інші міста та райони разом отримують менше половини від загальнообласного обсягу. Необхідно активніше залучати в економіку регіону вільні кошти громадян, іноземних інвесторів, фонди венчурного капіталу.

Важливим сектором економіки Хмельницької області є рекреаційне господарство. Воно спирається на потужний природно-рекреаційний та історико-культурний потенціал. Проте багатющі родовища мінеральних вод, бальнео-кліматологічні властивості Товтрової гряди використовуються недостатньо. Необхідно надати пріоритет рекреаційній діяльності у південних і центральних районах області (міста Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів, Летичів, смт Сатанів і Меджибіж, де розміщені найпривабливіші природно-рекреаційні та історико-архітектурні ресурси), розширити і модернізувати готельне і ресторанне господарство, підвищити якість обслуговування.

Масштаби зовнішньоекономічної діяльності Хмельницької області невеликі. У товарній структурі зовнішньої торгівлі провідні позиції належать продукції машинобудування та АПК. Сальдо зовнішньоторговельного балансу позитивне. Основними країнами-партнерами є Росія, ФРН, Білорусь, Польща, Нідерланди. Доцільно скоротити у структурі експорту регіону частку сировини і продукції низького ступеня переробітку, зменшити імпорт давальницької сировини,

реалізувати сприятливі перспективи для залучення прямих іноземних інвестицій у сферу послуг (рекреація, транспорт, зв'язок).

Опорний каркас території Хмельницької області формують три “ядра” господарського розвитку (Хмельницький, Кам'янець-Подільський і “розосереджений вузол” на півночі – Шепетівка, Славута і Нетішин) і мережа транспортних магістралей національного та міжнародного значення. Навколо цих трьох ядер сформувалися внутрішньообласні підрайони: Центральний, Південний і Північний. Необхідно протидіяти диференціації рівнів соціально-економічного розвитку цих територій, пом'якшити відставання периферійних сільських районів за рахунок створення обласного цільового фонду підтримки депресивних територій, удосконалювати територіальну структуру господарства шляхом розумної децентралізації, розвиваючи виробництво у малих містах і селищах міського типу (Дунаївці, Деражня, Волочиськ, Городок, Красилів та ін.).

Пріоритетними напрямками перспективного розвитку *Центрального підрайону* є стимулювання наукоємного машинобудування, реструктуризація ВПК, зростання обсягів виробництва продукції хімічної, харчової та легкої промисловості, приміського сільського господарства, сфери послуг, скорочення масштабів вибуття населення в інші регіони та країни світу за рахунок створення нових робочих місць, покращання екологічної ситуації. Для *Південного підрайону* необхідно прискорити розвиток рекреаційного господарства, повніше реалізувати транзитний потенціал, підвищити ефективність виробництва, переробітку та реалізації сільськогосподарської продукції, скоротити рівень безробіття перш за все шляхом розвитку малого і середнього бізнесу. Після початку промислової експлуатації другого блоку ХАЕС, будівництва третього і четвертого блоків слід очікувати зростання частки *Північного підрайону* в структурі регіональної економіки. Необхідно збільшити рівень використання виробничих потужностей картонно-паперового, машинобудівного, порцеляно-фаянсового, агропромислового виробництва, дотримуватись норм екологічної безпеки. Перспективним є освоєння великих родовищ графіту, сапонітових глин.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, результати власних досліджень автора показали, що проблема впливу структури господарства на темпи та якість регіонального розвитку є важливою, актуальною і недостатньо вивченою. Структурну перебудову господарства доцільно розглядати як передумову для досягнення соціальних, економічних та екологічних цілей розвитку регіону. Від стихійної зміни структурних пропорцій господарського комплексу регіону необхідно перейти до активної структурної політики, чітко сформульованої у стратегії регіонального розвитку. Послідовне формування прогресивної структури господарства повинно стати серцевиною стратегічного планування, головним засобом реалізації засад сталого або збалансованого розвитку на національному, регіональному та локальному рівнях.

2. Суть категорії “збалансований регіональний розвиток” в умовах сучасної України охоплює п’ять принципових складових: 1) економічне зростання; 2) прогресивні структурні зрушення в економіці регіону на користь сфери послуг, високотехнологічних галузей промисловості за умови зменшення ресурсо- та енергоємності господарства; 3) позитивні зміни у розвитку соціуму; 4) покращання екологічної ситуації та дотримання вимог екологічної безпеки; 5) гармонійний просторовий розвиток. Багатофакторний перехресний аналіз взаємодії між природою, населенням і господарством дозволяє приймати грамотні управлінські рішення з метою гармонізації соціальних, економічних та екологічних цілей розвитку. Тільки одночасне просування вперед у досягненні всіх трьох цілей є свідченням збалансованого розвитку регіону.

3. Категорія “трансформація структури господарства регіону” розкриває зміну в часі основних кількісних пропорцій між різними формами власності, галузями, секторами або видами економічної діяльності, формами територіальної організації господарства регіону під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників політичного, соціально-економічного, природного та демографічного характеру.

4. Кластерна модель організації територіальних господарських зв’язків здатна суттєво підвищити ефективність регіональної економіки. Кластер є різновидом виробничо-територіальних систем, де взаємодіють підприємства різних стадій технологічного процесу (від виробництва сировини – до випуску готової продукції). Для ідентифікації кластера пропонуємо використовувати теоретичну матричну модель і практично зорієнтовану авторську методику анкетного обстеження кластера на рівні регіону обласного рангу. Апробація цієї методики дозволила виявити структуру реального будівельного кластера і створити його картографічну модель. Необхідно розрізняти типологічні групи кластерів за такими якісними ознаками: 1) реальність функціонування; 2) сфера або вид економічної діяльності; 3) масштаб діяльності та роль в економіці регіону; 4) динаміка розвитку.

5. З точки зору географа, стратегічне планування є процесом розробки і реалізації системи заходів, здатних перевести обласний суспільно-територіальний комплекс з його сучасного стану в бажаний, тобто на рейки збалансованого розвитку. Принципово важливим для цього є суспільно-географічне обґрунтування структурних змін господарства в інституційному, галузевому, функціональному і територіальному аспектах. У процесі такого обґрунтування доцільно розкрити вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на структурні параметри господарства регіону, визначити частки структурних складових господарства регіону і пропорцій між ними на початку та в кінці періоду, який аналізується, порівняти частки певної структурної складової господарства регіону за весь період спостережень (масштаби відхилень, темпи структурних зрушень), оцінити прогресивність структурних зрушень господарства за весь період спостережень, визначити пріоритетні види економічної діяльності на перспективу.

6. У результаті практичного застосування розробленої автором методики виявлено, що складний період становлення незалежної України супроводжувався стихійною деградацією структури господарства Хмельницької області. Конкурентні позиції регіону на національному та міжнародному ринках погіршились. Активну структурну політику інноваційного типу гальмує тривала інвестиційна криза. Важливим наслідком структурної кризи стала різнонаправленість, розбалансованість векторів розвитку регіону в період 1991-2003 рр. Частка Хмельницької області в Україні за основними економічними індикаторами (ВДВ, обсяги промислової та сільськогосподарської продукції, залучення прямих іноземних інвестицій та ін.) скорочується. Показники соціального розвитку незадовільні. У той же час екологічна ситуація покращилась.

7. Автором розроблено пропозиції щодо нової стратегії розвитку регіону в перспективі. Місце Хмельницької області в економіці України повинні визначати: атомна енергетика, наукоємне машинобудування, виробництво і переробіток продукції сільського господарства, оптова торгівля, рекреаційне господарство. Лише на основі прогресивних структурних перетворень економіки, підвищення ефективності роботи господарського комплексу, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу регіону, розвитку взаємовигідних господарських зв'язків з іншими регіонами України і зарубіжними партнерами можна забезпечити зростання життєвого рівня населення Хмельницької області, його зайнятості та високу якість навколишнього природного середовища. Обґрунтовано комплекс заходів економічного, соціального та екологічного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей регіонального розвитку.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Гільберг Т.Г.* Зміни інституційної структури економіки Хмельниччини // Хмельниччина: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали обласної науково-практичної конференції (Хмельницький, 19 вересня 2002 року). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 78-81.
2. *Гільберг Т.Г.* Зміни структури сільськогосподарського виробництва Хмельницької області // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип. 138: Географія. – Чернівці: ЧНУ, 2002. – С. 167-180.
3. *Гільберг Т.Г.* Регіональний ринок праці. Проблема безробіття і можливі шляхи її розв'язання (на прикладі Хмельницької області) // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип. 158: Географія. – Чернівці: ЧНУ, 2002. – С. 125-131.
4. *Гільберг Т.Г.* Рекреаційне господарство Хмельницької області // Географія та основи економіки в школі. – 2002. – № 1. – С. 43-44.
5. *Гільберг Т.Г.* Чинники і напрями структурних змін економіки Хмельницької області // Географія і сучасність: Зб. наук. праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 45-55.
6. *Балабанов Г.В., Гільберг Т.Г.* Методичні засади стратегічного планування регіонального розвитку (суспільно-географічний аспект) // Актуальні проблеми розвитку економіко-географічної науки та освіти в Україні: Зб. тез доповідей. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – С. 14-19. *Особистий внесок здобувача - розкриття змісту етапів дослідження трансформації структури господарства регіону, що становить 50% від загального обсягу публікації.*
7. *Гільберг Т.Г., Вишневський В.В.* Методика інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку території та її апробація // Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За ред. Г.В.Балабанова, В.П.Нагірної, О.М.Нижник. – К.: Міленіум, 2003. – С. 359-370. *Особистий внесок здобувача полягає в оцінці рівня соціально-економічного розвитку адміністративних районів Хмельницької області, що становить 40% від загального обсягу публікації.*
8. *Гільберг Т.Г.* Екологічна ситуація. Населення // Хмельницька область: Географічний атлас. – К.: ТОВ “Видавництво Мапа”, 2003. – С. 11.
9. *Гільберг Т.Г.* Промисловість Хмельницької області та її зміни в період ринкових реформ // Вісник Технологічного університету Поділля. – Хмельницький, 2003. – №5. – С. 255-258.

10. *Гільберг Т.Г.* Зовнішньоекономічна діяльність Хмельницької області на сучасному етапі // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць: У 4-х т. – К.: ВЛГ “Обрії”, 2004. – Т. 2. – С. 285-287.

Анотація

Гільберг Т.Г. Хмельницька область: трансформація структури господарства та пріоритети збалансованого розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук зі спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Інститут географії НАН України. – Київ, 2005.

Дисертацію присвячено суспільно-географічному дослідженню впливу структурних змін господарства на розвиток регіону (на прикладі Хмельницької області). Дістало подальший розвиток тлумачення наукової категорії “збалансований регіональний розвиток”, розкрито п’ять його найважливіших складових (економічне зростання, прогресивний тип трансформації структури господарства, поступ у розвитку соціуму, покращання екологічної ситуації та дотримання вимог екологічної безпеки, забезпечення гармонійного просторового розвитку). Виявлено напрямки використання кластерної моделі організації територіальних господарських зв’язків для забезпечення ефективної взаємодії підприємств та організацій регіону. Схарактеризовано можливості стратегічного планування як одного з інструментів реалізації державної регіональної політики і водночас важливого засобу впровадження в практику результатів суспільно-географічних досліджень. Оцінено місце Хмельницької області в економіці сучасної України, дію зовнішніх і внутрішніх чинників на розвиток господарства регіону. Виявлено специфіку трансформації структури господарства Хмельницької області в умовах переходу до ринкової економіки. Розроблено серію картографічних моделей основних видів економічної діяльності з метою оцінки раціональності їх розвитку і розміщення в межах області. Виявлено ключові проблеми розвитку регіону, обґрунтовано основні напрямки збалансованого розвитку Хмельницької області в перспективі.

Ключові слова: структура господарства регіону; збалансований регіональний розвиток; кластерна модель організації територіальних господарських зв’язків; Хмельницька область; чинники трансформації структури і територіальної організації господарства області.

Аннотация

Гильберг Т.Г. Хмельницкая область: трансформация структуры хозяйства и приоритеты сбалансированного развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.02 – экономическая и социальная география. – Институт географии НАН Украины. Киев, 2005.

Диссертация посвящена общественно-географическому исследованию влияния структурных изменений хозяйства на развитие региона (на примере Хмельницкой области). Получило дальнейшее развитие толкование категории “сбалансированное региональное развитие”, раскрыто пять ее важнейших составляющих (экономический рост, прогрессивный тип трансформации структуры хозяйства, поступь в развитии социума, улучшение экологической ситуации и соблюдение требований экологической безопасности, обеспечение гармоничного пространственного развития). Выявлены направления использования кластерной модели организации территориальных хозяйственных связей для обеспечения эффективного взаимодействия предприятий и организаций региона. Охарактеризованы возможности стратегического планирования как одного из инструментов реализации государственной региональной политики и одновременно важного способа внедрения в практику результатов общественно-географических исследований. Определено место Хмельницкой области в экономике современной Украины, влияние внешних и внутренних факторов на развитие хозяйства региона. В результате практического использования разработанной автором методики установлено, что сложный период становления независимой Украины сопровождался стихийной деградацией структуры хозяйства Хмельницкой области. Раскрыта специфика трансформации структуры хозяйства Хмельницкой области в период перехода к рыночной экономике. Доказано, что важным следствием структурного кризиса стала разнонаправленность, разбалансированность векторов развития региона в период 1991-2003 гг. Доля Хмельницкой области в Украине по основным экономическим индикаторам (ВДС, объемы промышленной и сельскохозяйственной продукции, привлечение прямых иностранных инвестиций и др.) сокращается. Показатели социального развития неудовлетворительны. Вместе с тем экологическая ситуация улучшилась. Разработана серия картографических моделей основных видов экономической деятельности с целью оценки рациональности их развития и размещения в пределах области. Выявлены ключевые проблемы развития региона. Обоснован комплекс мероприятий экономического, социального и экологического характера, направленных на достижение стратегических целей регионального развития. Доказано, что место области в экономике Украины должны определять: атомная энергетика, наукоемкое машиностроение, производство и переработка продукции сельского хозяйства, оптовая торговля, рекреационное хозяйство.

Ключевые слова: структура хозяйства региона; сбалансированное региональное развитие; кластерная модель организации территориальных хозяйственных связей; Хмельницкая область; факторы трансформации структуры и территориальной организации хозяйства области.

Summary

Gilberg T.G. Khmelnytskyi region: Economy Structure Transformation and the Priority of the Balanced Development. – Manuscript.

The thesis for the Scholarly Degree of the Candidate of the Geographical Sciences (PhD in Geography). Speciality 11.00.02 – economic and social geography. – Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2005.

The thesis is devoted to the social and geographical research influence of the economy structural changes on the region development (Khmelnitskiy region example). The Scientific category balanced region development have been clarified (the economical growth, the progressive type of the economy structure transformation, the socium development, the ecological situation improvement and ecological security observance, the harmonious development ensurance). The trends of the cluster model of the territorial economy contracts organization for the effective interaction of the enterprises and the region organizations ensurance have been discovered. The possibilities of the strategic planning as one of the instruments of the state region policy realization have been characterized. It is the important means of the social and geographical research results introduction. The place of the Khmelnytskyi region in the economy of modern Ukraine has been estimated as well as the effect of the internal and the external indicators on the region economy development.

The specific nature of the Khmelnytskyi region economy structure transformation under the market economy conditions has been enlightened. The series of the cartographic models of economic activity have been worked out to estimate the rationality of their development and placement within the region framework. The key problems of the region development have been displayed. The main directions of the Khmelnytskyi region mid-term perspective balanced development have been discovered.

Key words: region economy structure; balanced region development; cluster model of the territorial economy contracts; Khmelnytskyi region; indicators of structure transformation and region economy territorial organization.

**Підписано до друку 14.11.2005 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умов.друк.арк. 0,9. Облік.-вид.арк.0,9.
Тираж 100 прим. Зам.№502.**

Видруковано в Хмельницькому університеті управління та права

29000, м. Хмельницький, вул. Театральна, 8.